

Az Európai Regionális és Kisebbségi Nyelvek Chartájának szempontjai

Points de vue sur la Charte européenne des langues régionales ou minoritaires (coordonnateur Gilles Lepesant).

[Dossier.] = *Revue d'Études Comparatives Est-Ouest*, vol. 33., 2002. március, 1. no. 3–226. p.

(Besters-Dilger, Juliane: *Les différenciations régionales de l'espace linguistique en Ukraine.* = 49–76. p.)

A tematikus összeállítás szerkesztője Gilles Lepesant, földrajztudós, kutató a CNRS-ben. Bevezetőjében emlékeztet arra, hogy a Kisebbségi vagy Regionális Nyelvek Chartáját 1992-ben írta alá az Európa Tanács; ekkor tucatnyi ország csatlakozott hozzá aláírásával. Azóta több európai állam pontosította, és belső törvényhozásához igazította a szöveget. Legkevésbé két okból figyelmet érdemel a szöveg.

A politikailag és társadalmilag (egyelőre) nagyon különböző európai kontinensen a Charta azon ritka dokumentumok egyike, melyet alkalmaznak. Az Európai Közösségek bővítési folyamata, miközben a közeledést erősíti, a törésvonalakat is egyre hangsúlyosabbá teszi. Ez különösen a migrációs politika terén érzékelhető. A különbözőségek drámaiságával a Charta szembeállít bizonyos általános szabályokat, illetve a konfliktusok megoldására normatív megoldási javaslatokat tesz. Figyelembe véve a határok mentén élő kisebbségek és az egyes államok szervezetségi fokának különbözőségét, a kihívás nem egyszerű. A Charta nem *elsősorban* a Nyugaton megfogalmazott követelményekhez igazodik, de kelet-közép-európai jóváhagyásra sem vár. A Charta szellemét láthatóan befolyásolta azonban a finnországi, olaszországi, hollandiai bilingvis gyakorlat bevezetése; ugyanakkor mégsem csak Keleten váltott ki vitát. Elég, ha további példaként Franciaországot is megemlítjük.

A Charta készítői az alkalmazók fejével igyekeztek gondolkodni. Első lépésben az állam csatlakozhat a Chartához. Második lépésben az állam elősorolja a területén használatos nyelveket, melyekre a Charta II. részét (elveket és célokat, a szerződő felek célkitűzéseit) fogja alkalmazni. Harmadik lépésben az állam felsorolja azokat a nyelveket, melyekkel kapcsolatban kész a Charta III. részében megfogalmazott kötelezettségeket (a mindennapi élet különféle területein: oktatás, média, igazságszolgáltatás) alkalmazni. Majd, az állam kiválasztja a Chartában nem egészen pontosan meghatározott előírásokat, és a saját törvényhozásának hatáskörébe utalja őket. Az esetleges elutasító magatartás elkerülésére a Charta létrehozói jogi formaként egyszerű, többoldalú megállapodást találtak célszerűnek, mely nem esik az Emberi Jogok Európai Konvenciójának jogi ellenőrzése alá.

Kelet-Közép-Európában sajátos jelentősége van egy ilyen Chartának, az itt élő nagyszámú, hosszú történelmi múltra visszatekintő, kisebbségben élő népcsoportok nyelvi szempontjai miatt. Természetesen ez nemcsak a kisebbségek monopóliuma, de Nyugaton könnyebb feltételek között mozoghattak, a régebben működő állami feltételek között. Köztes Európában, a XX. század első felében, a nyelvi faktor óriási szerepet játszott; Bibó István „nyelvi nacionalizmust” emleget *A kelet-európai kisállamok nyomorúsága* című tanulmányában. Az etnikai különbözőségek, valamint a zsidó és német lakosság erőteljes jelenléte voltak talán a legfőbb alkotóelemei Közép-Európának. Fritz Mauthner nyelvfilozófus megjegyzi, „Nem is érti, ha egy, Ausztria szláv tartományában született zsidó nem érez nagy kedvet a nyelvészeti kutatásokhoz.” A történelem iróniája, hogy épp az államokra tagolódott Európa lett igazán homogén. Például Lengyelországnak, amely elvesztette kisebbségei nagy részét, sosem volt ilyen homogén a lakossága.

A jelenlegi kisebbségi körülmények nagy része a birodalmak (ottomán, Ausztria-Magyarország, német, szovjet) működése során elszenvedett változásokból alakult ki, az államhatárok pedig a két világháború következményei.

Az államok többsége megállapodást írt alá a szomszédos országokkal a határ menti kisebbségek ügyére vonatkozóan. Eredeti megoldások is születtek, mint például a szlovéniai magyar kisebbség számára a teljesen kétnyelvű iskola.

Az európai államok jól-rosszul értelmezik a Chartát. Franciaország mint régi nemzetállam nehezen barátkozik meg a kisebbségek elismerésével. Ukrajna mint ifjú állam keresi saját nemzetét. E két szélsőséges példa számos vitát kiváltott, melyek fölfedték, hogy a nyelvi kérdés egyben területi kérdés is. A Charta azonban nem a kisebbség, hanem a nyelv felől közelít a problémához. A nemzetet érintő kollektív és egyéni jogok dilemmája így szintén nem meghatározó jellegű. A területi „kártya” sincs kijátszva. A Charta a kisebbségi és regionális nyelvek megkülönböztetését alkalmazza. Regionálisnak egy állam kis részén beszélt nyelv számít, az ugyanazon állam nagyobb részén élők által használt nyelvhez képest. Viszont ha egy használt nyelv területi alapjait nehéz behatárolni, vagy egy bizonyos területet nem a többség használja, úgy az kisebbségi nyelv. A védő intézkedések a kisebbség létszámától, politikai státusától függetlenül kívánnak hatékonyak lenni.

Az Európai Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Chartáját francia szemszögből szociolingvisztikai megközelítéssel Alain Viaut, a bordeaux-i egyetem kutatója elemzi.

A Charta nemzetközi megállapodás, melynek elfogadását 1992-ben javasolták a tagállamok az Európa Tanácsnak. Kidolgozása a '80-as évek elején kezdődött, alkalmazása azonban csak 1998-tól. A kissé hosszú előkészítő szakasz után sok nagy ország sikeresen bevezette. Ritka kivétel Franciaország, mely köz- és hivatalos nyelvének szigorú egyenlőségére hivatkozik. Nyelvi vonatkozásban az egyetlen nemzetközi szöveg ez a Charta, mégsem említi sem a bevándorlók nyelvét, sem a dialektusokat. Célja a regionális vagy kisebbségi nyelvek védelme, anélkül, hogy feltétlenül valamely területhez kötné azokat. A csatlakozási feltételek képlékenyek ahhoz képest, hogy száznál több intézkedésről van szó, és tovább már nem csökkenthető, minimális alapról – a ratifikáció már 35 aláírt intézkedést követően érvényes. Az eredmény már észrevehető, s egy európai szabvány van kibontakozóban a nyilvános és a magán nyelvhasználat védelme és felemelése érdekében. (Viaut, Alain: *Apport et réception française de la Charte européenne des langues régionales ou minoritaires : approche sociolinguistique.* = 9–48. p.)

Juliane Besters-Dilger a nyelvterülettől függő regionális megkülönböztetés szempontjából elemzi az ukrainai helyzetet

Nyelvi szempontból Ukrajna nagyon különlegesnek mondható: az államnyelv az ukrán, amelyet nem a nagyobb többség használ, hiszen az orosz. Az orosz–ukrán nyelv megoszlása Ukrajna hosszú etnikai, nyelvi russzifikációjára vezethető vissza, ami a máig érvényes kelet–nyugati nyelvi polarizációt eredményezte. Az ifjú ukrán hatalom az ukrán nemzet létrehozását tűzte ki célul, melyben a nyelvnek szimbolikus jelentősége is van, mivel egy nemzetnek ez a legfontosabb jellegzetessége. Azok a viták, melyeket az 1992. november 5-én elfogadott Regionális és Kisebbségi Jogok Chartája kiváltott, mutatják ennek az összeállításnak a jelentőségét is. Kérdés, ahhoz hogy egy állam stabil legyen, szükségképpen nemzetállamnak kell-e lennie?

Utoljára 1989-ben a szovjet hatalom végzett részletes népszámlálást, ebből az időből állnak rendelkezésre adatok a lakosság nyelvismeretére, nyelvhasználatára, illetve etni-

kumára vonatkozólag. Ukrajna teljes lakosságát jellemezte a kétnyelvűség, alapvetően az orosz mint hivatalos, illetve az ukránt, mint családi privát érintkezésben használatos nyelvet használták. Az ukrán állam legfontosabb vívmánya, hogy az oktatás nyelvévé tette az ukránt, emellett az orosz is kötelező tanulni. Az általános elv nem a kisebbségek ukranizálása, hanem az ukrán etnikum derusszifikációja.

Kakasy Judit

Lengyelország új kisebbségi jogi rendszere: a német, fehérorosz és zsidó kisebbség tapasztalatai 1989 óta

*Fleming, Michael: The new minority rights regime in Poland:
the experience of the German.*

Belarussian and Jewish minorities since 1989. = Nations and Nationalism, 8. vol. 2002. 4. no. 531–548. p.

A rendszerváltás utáni Lengyelországban a különböző kisebbségeknek változó mértékben sikerült közösségüket életre kelteniük. Voltak, akik meglepő újjáéledésen mentek keresztül, más közösségek azonban egyre inkább háttérbe szorultak.

1989 óta új kisebbségi jogi rendszer van kialakulóban Európában, mely az Európai Unió, az Európa Tanács, az Európai Bizottság a Rasszizmus és az Intolerancia Ellen, az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet, valamint a NATO intézményi támogatását élvezzi, és kétoldalú szerződések is megerősítik. Az új rendszer abban szeretné segíteni a kisebbségeket, hogy ki tudjanak lépni alárendelt helyzetükből, és teljes résztvevői lehessenek annak az államnak az életében, amelyben élnek. 1989 előtt nem szabályozták nemzetközi szinten a kisebbségek jogait. Ennek következtében könnyen előfordulhatott, hogy az állam nem vett tudomást a kisebbségek létezéséről, vagy valami másként – bevándorlóként, őslakosként – definiálta őket. A Helsinki Záróokmány említést tett nemzeti kisebbségekről, azonban ez egyrészt inkább politikai okmány volt, ami nem bírt kötelező érvénnyel az egyes államokra, másrészt elsősorban emberi jogi szemszögből foglalkozott a kisebbségekkel.

Az új kisebbségi jogi rendszer keretében a lengyel állam, hogy eleget tegyen nemzetközi kötelezettségeinek, mind alkotmányába, mind a büntető törvénykönyvébe belefoglalt számos, a nemzeti kisebbségek védelmét célzó passzust. A nemzetiségek problémáival foglalkozó fórumokat is létrehozott, így mindezzel formálisan elkötelezte magát az új kisebbségi jogi rendszer mellett. A gyakorlatban azonban számos problémával szembe kell még néznie.

Lengyelországban az 1990-es évek nem hoztak egyformán pozitív változásokat minden kisebbség számára, így jelentős eltéréseket találunk a mai német, zsidó és fehérorosz közösségek életszínvonalá között. Ez egyrészt az egyes kisebbségek földrajzi elhelyezkedéséből adódik. A német kisebbség az ország gazdagabb nyugati felében koncentráldódik, a zsidók négy nagyvárosban, a fehéroroszk pedig az ország legelmaradottabb északkeleti területein. Az eltérések másik oka a közösségek eltérő képessége, ereje és lehetősége arra, hogy a csekély központi támogatást kiegészítsék egyéb forrásokból. A német és a zsidó közösségek jelentős tőkéhez jutottak, és mára virágzó közösségi életük van. A fehéroroszk nem tudtak támogatást szerezni, és ma már önkéntesek segítségére szorulnak, hogy a közösségi életük továbbra is működőképes maradjon.

Az 1970-es években Nyugat-Németország erőteljesen felszólalt a Lengyelországban élő németek jogainak biztosítása érdekében, amelynek eredménye az 1975-ös Schmidt–Gierek megállapodás lett. Ennek értelmében, a család egyesítés zászlaja alatt, kb. 120 ezren hagyták el Lengyelországot. Az 1980-as években további 740 ezer ember vándorolt ki az NSZK-ba, akik közül sokan azért döntöttek a német identitás mellett, mert abban a politikai és gazdasági előrejutás ígérését látták. A német újraegyesítés után a hangsúly eltolódott, és a kivándorlás elősegítése helyett a németek életminőségének javítását a saját lakóhelyükön tűzték ki célul. Ezt több, az 1990-es évek elején született megállapodás és törvény is támogatta. A német kisebbséget mint hidat képzelték el, amely összeköti Németországot és Lengyelországot.

Ezen a hídon keresztül az elmúlt években jelentős támogatások érkeztek, amelyek a német ajkú lakosság szervezeteit támogatták, valamint hozzájárultak a kisebbség üzleti, kulturális és társadalmi összeköttetéseiének fejlesztéséhez. 1990 óta a német kisebbség a politika minden szintjén megjelent, és regionális és helyi szinten fontos hatalmi pozíciókat tudott biztosítani magának.

1989-től kezdve a Ronald Lauder Alapítvány jelentős támogatást nyújtott a lengyelországi zsidó közösségeknek, amelyet mindazok lelkesen fogadtak, akik bíztak a zsidó közösségi élet újjászületésében. A politikai életben is számos sikert könyvelhettek el: problémáik megoldását számos politikai fórum segíti, a kormány odafigyel igényeikre, és a lengyel zsidó diaszpóra létezését ma már nemzetközileg is elismerik, és számon tartják.

A fehérorosz kisebbség helyzete folyamatosan romlott az elmúlt két évtizedben. A lakóhelyükön a befektetések csökkennek, és a mezőgazdaság problémái elől sokan olyan asszimilációs központokba költöznek, mint pl. Varsó. Fehérorosz aktivisták szerint ez valódi katasztrófa, amelyben lassan eltűnnek azok a területek, ahol korábban az etnikum lakott. Míg a másik két közösség esetében a kormány segítőtleg lép fel, sokan úgy érzik, hogy a fehéroroszok számára inkább káros a tevékenysége. Ennek egyik példája a Bialowieza Nemzeti Park területének megnövelése, amely a Hajnówka környékén élők megélhetését kockáztatta. Egy felmérés szerint a térségben élők 90%-a a tervezett lépés ellen volt, azonban érdekeiket egyetlen fórumon sem tudták érvényesíteni. A fehéroroszok nem tudtak szervezeten bekerülni a politikai élet vérkeringésébe, így nem tudnak nyomást gyakorolni a döntéshozatali folyamatokra. Asszimilációjukat elősegítő és egyben a közösség fennmaradását veszélyeztető tényező az is, hogy a rájuk aggatott negatív sztereotípiák miatt manapság nem vonzó fehérorosznak lenni.

Lengyelország példája tehát azt mutatja, hogy az új kisebbségi jogi rendszer segíthet abban, hogy a kisebbségek hallassák szavukat, de nem biztosítja ezt automatikusan. A kisebbségnek aktívan részt kell vállalnia saját közösségének építésében. Ebben segíthet, ha a politikai életben meghatározó szerepet sikerül betölteniük, mint a német kisebbségnek, vagy az, ha hatalmi központok támogatását sikerül megnyerniük, mint az a zsidó közösség esetében történt. Ha ez nem sikerül, mint a fehérorosz kisebbségnek, akkor a számukra elviekben biztosított jogok a gyakorlatban nem jelennek meg, és a közösség gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális prosperitása veszélybe kerül.

Barna Judit